

ДЕКОНСТРУКЦІЯ “БІОГРАФІЧНОГО” КАНОНУ В РОМАНАХ ПІТЕРА АКРОЙДА

Стаття присвячена дослідженню особливостей біографічних романів сучасного англійського письменника П. Акройда та з'ясуванню їх відмінностей від традиційного розуміння біографічного роману. Контекстом дослідження обрано вплив естетики постмодернізму на видозміну біографічного канону. Аналізуються романи “Лами Лондона”, “Чаттертон”, “Записки Платона” та ін.

The article deals with the investigation of peculiarities of biographical novels written by a popular contemporary English writer P. Ackroyd and their differences from the traditional biographical canon. The influence of postmodernism on changing the biographical canon is chosen as a context of the research. Such novels as “The Lambs of London”, “Chatterton”, “The Plato Papers” are under analysis.

Упродовж усієї історії світової художньої літератури біографія і біографічний роман належали до найпопулярніших жанрів. Починаючи від античності, триває плідна історія літературної біографії, яка, у свою чергу, супроводжується намаганням виявити її основні естетичні чинники та принципи зображення. На сьогодні в науці про літературу добре усвідомлено, що у кожен культурну добу біографія відтворювала певну концепцію людини, певний ракурс життя видатної особистості. Складність визначення жанрів біографічної літератури також пов'язана з тим, що біографія, автобіографія, мемуари, щоденники та інші жанрові різновиди містять у своїй основі два взаємозаперечних чинники: вони, поперше, спираються на фактичний матеріал, документальне начало, а по-друге, створюються за законами художньої творчості. Відтак, науковий елемент поєднується у них з художньою оповіддю. На цю особливість біографічного письма вказано практично в усіх визначеннях біографічних жанрів.

Вихідними положеннями у вивченні біографічної літератури вважаються взаємозалежність та взаємоузгодженість жанрового змісту і форми, розуміння постійного розвитку літературних жанрів, а також наявність у будь-якому жанрі сталих і змінних складових, на що неодноразово вказували російські і українські вчені, зокрема, М.Бахтін, Г.Поспелов, Н.Копистянська, О.Галич, Р.Гром'як, Б.Іванюк, І.Денисюк.

Оскільки поняття біографічного насамперед пов'язане з відповідністю реальним особам і подіям, відомим з інших документальних джерел, у зв'язку з біографічним романом постає питання про конфігурацію співвідношення істинного й уявного у ньому. Як наголошує Гадамер, у художньому тексті “немає нічого, що гарантувало б істинність, – немає тієї орієнтації на “дійсність”, яку звикли називати “референцією”. ... Витвір мистецтва має власну автономію.” І тому “питання про істинне і неістинне видаються безнадійно нероздільними і заплутаними” [1, 153-154].

Біографічний, а також автобіографічний роман, таким чином, є максимально наближеним до правдивого відтворення життя, але його художні параметри все ж зорієнтовані не на документ, а на художню уяву автора. Дослідники цього жанру наголошують на тому, що у біографічному романі значна роль відводиться художньому вимислу, який “белетризує твір, нерідко заповнює прогалини у біографічних даних” [3, 607].

Традиційною особливістю біографічної прози визначають документ як чинник, що регулює межі авторського вимислу і надає творові фактографічного характеру. Авторський дискурс біографічного роману XIX – першої половини XX ст., представлений у творчості Е.Гаскел, Е.Троллопа, Л.Стреччі, А.Моруа, С.Цвейга, Е.Людвіга та ін., перебував на керівних позиціях. Всезнаючий автор володів правом на кінцеву істину, рідко залишаючи читачеві широкий

простір для альтернативних рішень та власної інтерпретації того чи іншого факту з життя відомої особистості. Такий статус автора біографічної прози змінюється у 70-90-х роках ХХ ст. Досліджуючи життя окремої видатної людини як частинки великого культурного полотна, сучасні автори-біографи відмовляються від позиції деміурга, єдиного носія істини, і, пропонуючи практично альтернативні інтерпретації життя й творчості обраного митця, надають їм нового звучання, актуального для сьогодення.

В англійській літературі кінця ХХ ст. спостерігається особливий інтерес до біографічних жанрів. Зокрема, сучасний біографічний роман, новаторський за змістом і формою, швидко здобуває популярність як серед пересічних читачів, так і серед літературознавців, очолюючи списки бестселерів. Зразки сучасної біографічної прози останніх десятиліть у творчості таких письменників, як П.Акройд, Дж.Барнс, Е.Берджес та ін., виявляють проникнення рис постмодернізму у біографічну літературу. Останні, своєю чергою, призводять не лише до зміни стратегії оповіді, а й до зміни самих уявлень про культуру, мистецтво, митця та його місце в суспільстві минулого і сучасності, а також про поняття істини, що теж модифікується під впливом філософських ідей герменевтики, деконструктивізму, постструктуралізму та ін.

Наприкінці ХХ ст. в рамках постмодерністичної традиції виникає нова типологічна модель роману про митця. У той час, як літературу першої половини ХХ ст. переважно цікавило питання місця митця у суспільстві, то в останні десятиліття ХХ ст. характерною стає проблема місця конкретного митця у суспільстві минулого і сучасності. Найперша особливість цього типу виявляється в тому, що героями такого роману стають реальні історичні постаті – письменники, філософи, художники, музиканти, архітектори, політичні діячі, такі як, наприклад, Платон, Мільтон, Чаттертон, Наполеон, Флобер та інші. Таким чином, **фікціональність предмета дослідження замінюється фікціональністю дискурсу про нього**. Ці образи одержують нове тлумачення в аспекті проблем сучасності й інколи не відповідають традиційному уявленню про них читача. Часто це пов'язано з переконанням, що із застиглому пласта часу від народження до смерті людини неможливо емпірично вивести справжнього, “автентичного” митця [4, 11]. Коли уся конкретно-побутова сторона життя особи відходить до сфери минулого, з'являється новий ракурс його бачення – перед читачем постає не історична особистість, а літературно стилізований образ, у якому можна впізнати риси реальної людини.

Відтак, у романі про митця постають нові, властиві саме літературі кінця ХХ ст., естетичні комплекси і засоби – міфологізм, монтаж, пастиш, інтертекстуальність тощо. Мета-

текстуальність стає невід'ємною характеристикою цього типу роману, як, зрештою, художньої літератури останніх десятиліть у цілому.

Ці та інші ознаки деконструкції біографічного канону яскраво проявляються у творчості П.Акройда – автора художніх біографій і біографічних романів, таких як “Чаттертон” (“Chatterton”, 1987) та “Останній заповіт Оскара Уайльда” (“The Last Testament of Oscar Wilde”, 1983), “Гоксмур” (“Hawksmoor”, 1985), “Мільтон в Америці” (“Milton in America”, 1996), “Записки Платона” (“The Plato Papers”, 1999), “Леми Лондона” (“The Lambs of London”, 2004) та ін.

Підхід П.Акройда до написання літературних біографій і біографічних романів не вкладається в межі традиційного розуміння цих жанрових форм. Письменник виступає в ролі експериментатора, руйнівника стереотипів, переглядаючи їх можливості і в плані жанрового змісту, і в плані принципів побудови оповіді.

У біографічному романі, як і в інших жанрах чи жанрових підвидах, склалися свої системи діючих осіб. У системі категорій традиційної поезики герой – головна дійова особа. Як правило, він є носієм авторської точки зору, з ним, зазвичай, отожднює себе читач. У біографічному романі фігура митця особливо виділяється з оточення другорядних та епізодичних персонажів, які є в основному статичними фігурами у творі. У їхній ролі зазвичай виступають члени сім'ї головного героя, його друзі, знайомі, соратники та вороги, які прив'язані до певного часу і простору в романі та є носіями якоїсь окремої функції. У порівнянні з попередніми літературними епохами змінилися різні категорії поезики в біографічному романі, такі як жанр, автор, читач, композиція, герой.

Насамперед, зникає безпосередня прив'язаність до певного простору і часу. Так, наприклад, Акройдів Мільтон у романі “Мільтон в Америці” вирушає в Америку, де, замість письменницької творчості, втілює у життя події та ідеї своїх творів. Платон у романі “Записки Платона” живе і діє у Лондоні ХХХVIII ст., а архітектор Ніколас Гоксмур в однойменному романі перевтілюється в детектива ХХ ст., який розслідує вбивства, здійснені поблизу ним же побудованих церков. Однак фігура митця у романах залишається не менш важливою і цікавою для читача, трансформуючись у наративні і носія певного набору ідей і кодів.

Алюзія на реальну історичну особу в “Записках Платона”, як і в багатьох інших романах П.Акройда, виражена в назві. Риси біографічного роману виявляються через культурний код, залучаючи позатекстове використання знань про митця. Те, що сучасному читачеві відомо про фігуру давньогрецького філософа, знаходить вияв на різних рівнях твору

– наративному (роман написаний у стилі платонівських діалогів та сократівських промов), ідейному (вчення Платона про симулякри, праця “Республіка”), текстуальному (пряме та приховане цитування, наслідування, алюзії), пародійному (трактування основних понять життя ХХ ст. як симулякрів, що існують безвідносно до референта) та ін. Таким чином фігури реального та фікціонального Платона виявляються взаємопов’язаними у свідомості читача.

Традиційні герої біографічної прози, хоч би якими несхожими один на одного вони були, мають спільну рису – вони є центральними персонажами і всі події відбуваються навколо них. Для сучасного постмодерністського роману, який включає в себе і біографічний жанр, типовим є зникнення ідеалізованого центрального героя та заміна його множиною рівноправних персонажів. Це зумовлено зміною нарративних принципів та введенням кількох точок зору. Такий ефект часто досягається за рахунок поєднання декількох сюжетів, викладом однієї історії від імені різних персонажів. Це породжує принципи полісюжетності, політема-тичності та поліперспективи, як у романі “Папуга Флобера” Дж.Барнса чи “Чаттертон” П.Акройда. В останньому дія відбувається у трьох часових пластах і переносить читача у різні століття, пов’язуючи життя Томаса Чаттертона, який ввійшов в історію літератури як поет-імітатор середньовічної поезії, поета Джорджа Мередіта і вигаданого П.Акройдом персонажа Чарльза Вічвуда. Розповідь про головного героя у романі ведеться опосередковано – через дискурси інших персонажів, таких як Ч.Вічвуд, Дж.Мередіт, Г.Воліс, Ф.Слек та ін. Вони є представниками різних епох, культур і світоглядів. Це створює відчуття багатоголосся та конфлікту ідей. Лише у шостому розділі роману Т.Чаттертон сам розповідає історію свого життя у “Звіті”. В інших розділах події у романі переносяться з життя героя на його інтерпретацію іншими персонажами, у план сприйняття. Саме ці інтерпретації, переплітаючись із загальновідомими, “довідниковими” даними, ускладнюють у романі сприйняття образу головного героя.

У контексті літератури перехідної доби, коли відбувається зміщення акцентів у загальній парадигмі художньої творчості від автора до читача, переосмислення багатьох питань літератури та мистецтва, особливо актуалізується питання нарративних стратегій. З цієї точки зору особливо цікавим є дослідити структуротворчі чинники сучасного біографічного нарративу та їхнє відображення на текстуальному рівні. “ХХ століття є **Великим Руйнівником** канонізованих

стереотипів мислення, сприйняття і оцінок духовного стану особистості і соціуму. Одночасно сучасна епоха є **Великим Творцем** принципово нових моделей і трактувань культурної спадщини, які не лише і не стільки відмовляються від загальновідомого, скільки творчо його перевидтворюють, борючись з одномірністю попередніх інтерпретацій”, – переконаний проф. А.Няму [4, 37].

Постмодерністські біографічні романи слід розглядати, беручи до уваги такі їхні специфічні риси, як інтертекстуальність, ризоматичність структури, фрагментарність, появу в наративі образів-симулякрів та їхнє обігрування на різних оповідних рівнях. Очевидно, що такі твори можна розглядати як своєрідний лінгвістичний і нарративний експеримент. Так, роман Ентоні Берджесса “Симфонія Наполеона” (1974) написаний у формі гри з ігровими цеглинами, які уособлюють різноманіття голосів, листів, поетичних відступів. Вибрана автором оповідна стратегія ще раз підтверджує – у світі, як відомо, є обмежена кількість сюжетів і необмежена кількість романістів. На фоні битв на благо Директорії, Єгипетської кампанії, хвороб і жахів війни, коронування на імператорському престолі (Е.Берджес так до кінця і не впевнений, як Наполеонові вдалося досягти цього), відступу з Росії і вигнання, головний персонаж роману зображений як романтична натура. Наслідуючи ритми симфонії, іронізуючи над стилем Джеральда Менлі Гопкінса та копіюючи стиль “Улісса” Джеймса Джойса, автор зачіпає і багато проблем сучасного життя [5, 16-18].

Модифікацію жанру біографічного роману в постмодернізмі можна сприймати як наслідок процесів, які привернули увагу деконструктивістської і постструктуралістської думки, – про довільність знаку, про втрату зв’язку між означуваним і означаючим, де письмо перетворюється в безкінечний ланцюг тих чи інших літературних слідів, а текст стає переплетенням безконечної кількості можливих цитат. Г.Гадамер стверджує, що поривання сучасного митця спричинені новою суспільною ситуацією: “Це своєрідна опозиція суспільній релігії освіти і її культові споживання... Митець прагне реалізувати нове осмислення мистецтва, згідно з яким він творить і яке він відчуває як нову солідарність, нову форму загального порозуміння” [2, 58].

Останній роман Акройда “Леми Лондона”¹ (The Lambs of London, 2004) підтверджує інтерес автора до письменницьких біографій та творчості. У ньому розповідається інтригуюча історія про Чарльза та Мері Лемів. Тематично твір продовжує розглянуту в “Чаттертоні” тему

¹ У назві роману присутнє подвійне кодування. “Lambs of London” може бути перекладеним з англійської і як “Лондонські ягнята”. Зміст роману підтверджує цю думку. Образи Чарльза і Мері у романі – це образи невдах – талановитих, але неспроможних повністю реалізувати свій таланти, занадто тихих і покірних долі, щоб досягти успіху у житті. Вони легко піддаються впливу інших і стають предметом маніпуляцій у руках нечесних, але амбітних людей, таких як Вільям Аеленд.

літературного плагіату. “Леми Лондона” – це поєднання двох історій – критика і письменника XIX ст. Чарльза Лема і Вільяма Аеленда, 17-річного антиквара і книгаря. “Я просто хотів поєднати їх і побачити, що станеться”, – лаконічно зазначає Акройд [8].

“Допитливий і меланхолійний Чарльз Лем завжди подобався Акройдові”, – твердить Девід Джейс, оглядач “The Observer” [7]. Есеїст і критик доби романтизму (1775-1834), Чарльз Лем був одним з найкращих літописців Лондона. Більшість свого життя він присвятив піклуванню про свою сестру Мері, яка страждала від важкої психічної недуги і під час найважчої стадії її розвитку в 1796 р. в стані афекту вбила матір. Разом Чарльз і Мері написали “Tales from Shakespeare”.

Навколо цієї пари побудований сюжет нового Акройдового роману: у 1795 році Мері та Чарльз жили разом зі старим батьком і сварливою матір'ю, Мері займалася господарством, а Чарльз працював у конторі Східноіндійської компанії і пиячив доти, поки його не викидали з таверни. Та незабаром в їхньому нещасливому житті з'являється Вільям Аеленд, молодий продавець книг, сповнений бажання чогось досягти у житті. Персонаж Акройда стверджує, що знайшов видатну реліквію Шекспіра, він дуже хоче поділитися своєю знахідкою з письменними Лемами, від чого романтична і мрійлива Мері відчуває себе на вершині щастя. Отож, рудий Аеленд приносить зі свого книжкового магазину рукопис п'єси разом із заповітом Шекспіра, віршем і пасмом волосся, яке не дуже відрізняється від його власного – “каштан, що переходить у полум'я” [6, 129]. Для Мері ці віднайдені символи втілюють у собі альтернативу ув'язненню у власному домі з дратівливою сім'єю, життя “в іншому часі – навіть, якщо й на мить”. “Це сонячний день у нашому житті”, – зітхає Мері, коли Аеленд показує Лемам свою останню знахідку [6, 128].

Вільям Аеленд, як і багато інших героїв Акройда, має схильність до підробок, а його реліквії є лише витвором хворобливої уяви. Він вважає, що перевершує самого себе у трагедії, місце дії якої – стародавня Британія: це “п'єса про ревності і божевілья” з “дивним магічним поєднанням звуків і почуттів” [6, 138]. Письменник описує її вигадану прем'єру в Друрі Лейн, яка переростає в посміховисько.

Персонажі роману легко співвідносяться з добре відомими реальними історичними особами. Це стосується навіть Вільяма Аеленда та його батька, Семюеля Аеленда, одного з перших дослідників творчості Шекспіра, на твори якого Акройд посилається при написанні біографії великого драматурга. У цьому романі немає різночасових оповідних площин, таких типових для творчості письменника, ідейних часових та просторових мутацій, як у випадках з

Платоном, Мільтоном, Гоксмуром та Чаттертоном. Час дії у “Лемах Лондона” збігається з періодом життя та діяльності Лемів. Напевно саме ці факти змусили Акройда вперше в своїй романній прозі зробити на початку твору примітку: “Це не біографія, а художній твір. Я вигадав героїв і змінив життя сім'ї Лемів, щоб розширити оповідь” [6].

“Художні твори Акройда – це не місце, куди слід звертатись за фактами, – твердить Девід Джейс, – та з них можна дуже багато дізнатись” [7]. У подібному ключі написана і нова біографія сучасної письменниці Кейсі Вотсон “Диявол поцілував її”, також присвячена Чарльзові і Мері Лемам. Авторка описує життя Мері Лем після вбивства матері. На її думку, це було найкращою річчю, яка могла статися з Мері, бо дало змогу розірвати кайдани, які зв'язували її. Дослідник Джейс так порівнює ці два твори: “Історик і романіст виплітають історії: Вотсон виставляє Мері на наш суд, так само, як Акройд перетворює минуле на приватну фантазмагорію, яка складається з любові до підробок і жахів. Його антикварне мистецтво розгортає перед нами світ, де автор повертає минуле до життя, і де навіть підроблені слова несуть тягар почуттів” [7].

Отож, можна сказати, що художня біографічна проза XX ст. зосередила свою увагу на новаторстві та експерименті, змінилася роль автора і читача, а також тактика біографічних досліджень. Мозаїчність, фрагментарність, композиційна деконструкція, монтажність сюжету, які запанували в літературі XX століття, стали свідченням докорінних змін не лише в літературному творі, а й, передусім, у виборі урізноманітнених текстуальних технологій. Процес входження читача в текстуальну гру покликаний вирізнити постмодерністський біографічний роман як естетичний об'єкт.

Романи П.Акройда єднає прийом реконструкції минулого, заснований на власному баченні історичного і літературного процесів, а також біографії і творчості того чи іншого митця. Змінюючи тон і стиль залежно від предмету дослідження, автор створює свого власного Платона, Чаттертона, Мільтона, Дікенса, Шекспіра, Гоксмур, Блейка і Мора. Він підриває лінійну послідовність причини і наслідку та замінює їх оповідними імпульсами літературної історії, ефективно “охудожнюючи” біографію та наповнюючи правдивими і вигаданими фактами романи. Останні, будучи нерозривно пов'язаними з біографіями, представляють собою перепис або продовження літературної історії (“Велика Лондонська пожежа”, “Перше світло”, “Записки Платона”, “Кларкенвельські оповідання”), або псевдобіографії у стилі “Останнього заповіту Оскара Уайльда”, “Чаттертона”, “Мільтона в Америці”, “Гоксмур” та інших. Рухаючись між минулим і теперішнім, фактом і вигадкою, конструкцією і реконструкцією,

Акройд заново відкриває і переписує “Крихітку Дорріт” Ч.Діккенса, “Двох на вежі” Т.Гарді, “Кентерберійські оповідання” Дж.Чосера, шукаючи власний голос і пропонуючи читачеві замислитись над відносністю істини. Реальні постаті у романах письменника містифікуються, зберігаючи разом з цим нерозривний зв'язок з першоджерелами.

Зазначені вище особливості романів дають підстави говорити про деконструкцію біографічного канону у творчості письменника. Автор

звертається до знакових постатей англійської та світової культури, часто суперечливих та загадкових, що викликають інтерес дослідника і читача. Загальновідомі біографічні факти у біографічних романах П.Акройда стають нестабільними, контекстуалізованими і відносними, висуваючи на перший план ідею множинності інтерпретацій, їх заміняє гра з історичними деталями і фактами, їхнє перекручення та переосмислення в сучасному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М.: Прогресс, 1988. – 700 с.
2. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
4. Нямыц А.Н. Поэтика традиционных сюжетов. – Черновцы: Рута, 1999. – 176 с.
5. Ackroyd P. The Collection // Ed. and with an Introduction by Th. Wright. – London: Vintage, 2002. – 465 p.
6. Ackroyd P. The Lambs of London. – London: Chatto & Windus, 2004. – 216 p.
7. Jays D. Bard Times // The Observer. Sund., August 15, 2004. – <http://www.eclipse.co.uk/lambsoflond.htm/>, 2004.
8. O'Mahony J. London Calling // The Guardian. – 2004. – July 3. – <http://www.books.guardian.co.uk/reviews/generalfiction.html>.